

Refik Halit Karay'ın Gurbet Hikâyeleri Adlı Eserinde Taşra

Selin KARACAN

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir

*Sorumlu Yazar

zhrm_mmo@hotmail.com

ÖZET

Refik Halit'in Gurbet Hikayeleri adlı kitabındaki öyküler, öykülerin sonlarına atılan tarihlerden anlaşıldığına göre 1930- 1939 yılları arasında yazılmıştır. Refik Halit, 1930-39 yılları arasında Şişli, Halep, Lübnan ekseninde yazdığı bu hikayelerde, artık Osmanlı siyasi coğrafyasından ayrılmış bulunan Arap halklarını, Bedevi kültürünü, çorak ve kavruk çölleriyle unutulmuş Orta Doğu taşrasını anlatır.

Bu çalışmada, Gurbet Hikayeleri, 'taşra' perspektifinden değerlendirilecektir. Çalışmanın ilk bölümünde 'taşra ve taşralılık' algısı tartışılacak ve kavramsal bir çerçeve çizilecektir. İkinci bölümde taşrayla ilintili olan on öykü "Taşranın Memleket Özlemi", "Taşra'da Gelenek/ Taşrada Gerilik", "Taşra'nın Masumiyeti/Taşranın İsyanı", "Taşra'nın Taşrası: Arabistan" başlıkları altında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gurbet Hikayeleri, Taşra, Hilafet

ABSTARCT

The tales in Refik Halit's Away from Home Stories were understood to be written between 1930-1939 due to the dates put at the end of each one. Refik Halit, whose tales takes place between 1930-1939 in Şişli, Aleppo and Lebanon regions, tells about Arabian people that were seperated from Ottoman soils, Bedouin culture, Middle East provinces with its barren deserts.

In this study, Away from Home Stories will be assessed in view of 'provinces' perspective. In the first part 'provinces and provincialism' terms will be discussed and a conceptual framework will be set. In the second part; the ten tales related to provinces will be assessed under the "Provinces' Homeland Dream", "Tradition in Provinces/Deficiency in Provinces", "Innocence of Provinces/Rebellion of Provinces", and "Province of Provinces: Arabia" titles

Keywords : Away from Home Stories, Provinces, Caliphate, "Gurbet Hikayeleri" could be interpreted as "Away from Home Stories"

Taşra ve taşralılık üzerine kavramsal bir değerlendirme

Taşranın etimolojisine baktığımızda karşımıza şöyle bir tanım çıkmaktadır: "Bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarlık" (Türkçe Sözlük 2005: 1251) Yani, sözcüğün kökü dış anlamına gelen taş, '-ra' yönelme ekini alarak 'dışarı' anlamını kazanmıştır. Eski metinlere baktığımızda taşra ifadesinin geçtiği en eski kaynak Orhun metinleridir.

Şurası da bir gerçek ki taşra üzerine konuşabilmek için ekonomik kalkınmışlık, toplumsal ve yönetsel örgütlenme ve bütünlük, demografik yoğunluk gibi tüm bu kıstaslardan geçerli değerlere sahip bir merkezin var olması gerekir. Bu durum, taşradan söz ederken onu merkez-çevre ekseninde tartışmamızı zorunlu kılar. Merkez-çevre bağlamında taşranın konumunu tartışırken ister istemez yerleşik yaşam ve medeniyet anlayışıyla beraber şehirleşen toplumlarda 'kentleşme' üzerine getirilen yaklaşımlar değerlendirilmelidir.

"Batıda, İngilizcede 'kent', 'city' kelimesine karşılık gelirken 'taşra'yı karşılamanın kelime country' ve 'provinces'tir. 'Provinceal' kelimesinin 'taşralı, köylü, dar görüşlü, geri kafalı' gibi anlamlar taşıdığı göz önünde bulundurduğumuzda 'taşra ve taşralıya yüklenen mananın bizden farklı olmadığını görmekteyiz. Fransızca'da ise taşra

'province' kelimesiyle ifade edilir. Batı'da 13.yy'dan beri 'taşra' olgusu tanınmasına rağmen özellikle sanayileşmeye ve metropolleşmeye bağlı olarak günümüzün modern yaklaşımına uygun olarak kent taşra ayrımı 16.yy'dan itibaren görülmektedir. Örneğin İngiltere'de 16.yy'dan 19.yy'a kadar geçen süreçte sanayileşmenin, bilim ve teknolojinin, akılcılığın, burjuva sınıfının etkisiyle Londra finans ve ticaret merkezi olma önemini korumuştur. Buna göre 13.yy'da 'vatan' kavramını, 16.yy'da 'kırsal alanı' ve ülkenin kırsal kesimini karşılayan taşra(country), 19.yy'da bütün bir kırsal yaşamı ve ekonomiyi anlatan genel bir durum haline gelmiştir. Bu bağlamda İngiltere'de Londra, Fransa'da Paris, 20.yy'ın başlarında Rusya'da Petersburg merkez, bunun dışında kalan yerler taşradır." (Bulut 2007:9)

"İslam kültür coğrafyasında doğan gelişmiş hukuk ekollerine ve felsefi-sosyolojik yaklaşımlara baktığımızda üç ekolden biri olan hukuksal kent yaklaşımında Cuma namazının kılınabildiği yani imamdan hariç en az üç kişiden oluşan bir cemaatin bulunması ve bölgenin herkese açık olması 'merkez' olabilmesi için yeterlidir fikri esas alınır. Buna göre Cuma namazının kılınmaması gerektirmediği her köy, bucak ve benzeri küçük yerleşim birimleri 'taşra' kabul edilmiştir." (Canatan 2007:48)

Görüldüğü gibi taşradan bahsetmek için bir merkezin varlığını benimsemek gereklidir. Çünkü taşra merkeze göre şekillenir ve taşraya 'taşra' adını veren esas bakış açısı merkezden gelmektedir. Öte yandan değişen siyasi, ekonomik ve toplumsal düzlemde merkez- taşra ilişkisini 'ilerilik-gerilik'/'modern-antimodern', 'aydın-tutucu', 'geleneksel', 'yerli ya da yerel' gibi kavramlar dahilinde değerlendirmek kısmen fikir vermekle birlikte sınırı kesin çizmek açısından yeterli değildir. Bu nedenle ekonomik gelişmişliğe bakarak İstanbul'un, kültürel anlamda İzmir'in, siyasi açıdan ise Ankara'nın merkez olduğunu söyleyebiliriz. Fakat tam tersini iddia etmek de mümkündür. İstanbul üzerinden konuşmak gerekirse; şehrin her yeri merkez olmadığı gibi İstanbul'da kendine özgü kültürel özellikler taşıyan, kısmen geri kalmış taşralar/banliyöler bulunmaktadır.

Esasen "bir yerin ileriliği ya da geriliği öbürüne göredir. İlerilik, modernist bir amaç olarak devlet tarafından ortaya konulursa, önce modern bir merkezin inşa edilmesi ya da en azından modern bir yaşam biçiminin örneklenebileceği bir merkezin ortaya konulması gerekir. Bu durumda devletin bulunduğu yerden köye kadar hiyerarşik bir kategori oluşur ve en sonra yer alan en başta yer alana doğru istekli yada güdümlü bir yolculuğa başlar. O zaman merkez, taşraları, kendini sevenler ve sevmeyenler diye iki guruba ayırabilir. Bu durumda taşralar da kendileriyle merkez arasında iletişimsizliği yaratan anlaşılabilir bir dil geliştirebilirler.- İkinci olarak-Taşranın neresi olduğuna ve ne olduğuna dair ileri sürülen görüşler zamana bağlı olarak gelişen ve değişen inançlara, siyasal görüşlere, felsefi kuramlara göre değişmektedir. Örneğin; ekonomik, kültürel ve siyasal elitizm merkezi kendi bulunduğu yer, taşrayı da kendisinin olmadığı yer olarak algılayabilmekte"dir. (Narlı 2009: 3)

Bu gün içinde birçok taşrayı ve taşranın kültürünü, geleneksel değerlerini içerde barındıran ana kentlerin merkez ve taşra kültürünü bir arada yaşan kitleler bulunmaktadır. Kapitalizmin doğal bir sonucu olarak bu gün gerek sosyal yaşamda gerekse zihniyetlerde merkez ve taşra arasındaki keskin çizgilerin belirsizleştiğini görmekteyiz. Örnek vermek gerekirse; 'puşi', 'heybe', 'yazma' ve benzeri kıyafet ve aksesuarlar; minder, sedir, dokuma kilim gibi eşyalar taşralılık veya köylülük göstergesi olmamakla birlikte her türden moda dergilerinde, dekorasyon sayfalarında karşımıza çıkmaktadır. Merkez ve taşranın sosyal yaşamda iç içe geçmişliğini daha doğrusu merkezlerin taşralaşmasını A.Turan Alkan "Memleketin Taşra Hali" makalesinde şöyle özetliyor:

"Bir vakitler şehirlilik alameti sayılan ütülü giyim, kravat, takım elbise, boyalı iskarpin bir statü işareti olarak yeterince temsil edici değildir ve bu belirsizlik İstanbul'un büyük semtleri kadar 'taşranın' bilimum kasabalarını hatta köylerini bile kapsamaktadır. Ağız özellikleri hızla kayboluyor; televizyon, mahalli ağızları geriletken, onun yerine standart televizyon telaffuzunu egemen kılan bir tesir yaptı. Köy, şehir, metropol fark etmiyor; her kuşak bir öncekine nispetle televizyon telaffuzuna daha yakın bir ağızla konuşurken kendinden yaşlıları kaba buluyor." (Alkan 2006: 75)

Alkan'ın dikkat çektiği bu eşitlenme yalnızca belli bir sınıra, millete ait olmayıp dünya üzerinde modernizmi yaşayan birçok toplumda ortaya çıkmaktadır. Yerelin evrenselleşmesi, bilgi akışının hızlanması, dünya üzerinde ortak dillerin kullanımı günümüzde tartıştığımız merkez-çevre(taşra) ilişkisinin anlam alanını zorlamaktadır. Fakat her

ne olursa olsun merkezin olduğu yerde merkeze benzemeye çalışan ardılı bir taşranın var olması mümkündür. Kavramlara verdiğimiz adla zaman içinde değişecek olsa bile merkez ve taşra ilişkisi doğu-batı, geleneksel-modern, ilerici-gerici, gelişmiş-az gelişmiş, bağınazlık- aydınlık ekseninde tartışmaya açık olacaktır. Son olarak taşra üzerine yaptığımız okumalardan hareketle çıkardığımız sonuçları şöyle maddeleyebiliriz:

1- Politik merkezin yer değiştirmesi neticesinde Ankara'nın öne çıkması, Anadolu taşrasını çifte merkez karşısında bırakmıştır. Kültürel merkez olan İstanbul halen hüküm sürmektedir.

2- Taşranın gözünden merkez lümpen, toplum geleneğinden uzaklaşmış bir cemiyettir. Merkez taşralıyı giyimiyle, konuşmasıyla oturup kalkmasıyla ayıplarken taşralı da kendi yaşamına aykırı bulduğu her türden eylemi şaşkınlıkla izler, yadırgar; diğer taraftan sürekli merkez olmak için uğraşır. Çünkü taşra kent ve köy arasında bir yerde sıkışmış olup değişime köyden daha açık bir yapılanmadır.

3- Taşrada gelenek varlığını yalnızca kan bağıyla değil kirve, sağdıç, ahret, süt kardeşliği/anneliği vb yakın dost ilişkileriyle de devam ettirir. Bu yönüyle taşra ahlaki değerlerin korunduğu, gelenekçi bir sahadır. Yanlışlar karşısında, örf ve adetlerin çiğnendiği durumlarda, toplumsal baskının ya da mahalle baskısının ağırlığı kişinin üzerinde çok daha etkili ve davranışlarında belirleyicidir. Taşrada bir anlamda taşralının kendi arasındaki sessiz toplumsal sözleşmesi olan gelenek ve görenekler, kimi durumda yazılı kanunlardan daha düzenleyicidir. Tersine kent insanının yaşamını düzenleyen ise yazılı kurallardır.

4- Taşra geleneksel olduğu kadar muhafazakârdır. Bu nedenle kültürün en doğal haliyle kaldığı yerdir. Taşranın yerelliği ve yöreselliği merkezin günlük yaşamından bunalan kentlinin gözünde kimi zaman bir cennet algısına bürünmüştür. Buna karşın kentte taşralının varlığı aynı memnuniyetle karşılanmaz. Merkez tarafından taşra 'yerli' ve 'yerinde' kaldığı müddetçe kabul görür.

5-Taşralılık coğrafi bir konumun hatta insan davranışlarının ötesinde tüm toplumları, dillerini ve edebiyatlarını kapsayan bir durumdur. Aydınlanma çağında Avrupa'da bir 'dünya edebiyatı' yaratma fikri ortaya atılmasına rağmen, evrensel kabul gören diller ve bu dillerin belirlediği edebi/estetik zevk nedeniyle yerel edebiyatlar ilgi görmemiş dolayısıyla uygulanamamıştır. Dünya edebiyatları arasında olduğu kadar yerli edebiyatlarda da böyle bir konumlandırma gözlemlenebilir. Türk edebiyatında Divan geleneği uzun yıllar merkezde oturmuş, halk edebiyatı ise sarayın dışında var olabilmıştır. Türk edebiyatında 'taşra' imgesinin işlenmesi Anadolu doğumlu yazar ve şairlerin artmasına bağlı olarak gelişirken çoğu kez köy edebiyatı ile karıştırılmıştır. Oysaki taşra merkez ve köy arasında bir yerde bulunmaktadır. Taşraya yönelik okumalar çoğunlukla merkez üzerinden yapılmakta olup gerek şiirde gerekse roman ve öyküde kimi zaman sıkıcı, bunaltıcı, cehalet kokan yüzüyle kimi zaman da 'orada, bir yerde' bizi bekleyen bir ütopya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Refik Halit Karay ve 'Gurbet Hikayelerinde' taşra

1888'de İstanbul Beylerbeyi'nde doğan ve çocukluk, gençlik yıllarını Erenköy'de geçiren Refik Halit, İstanbul bürokrasisiyle içli dışlı olan ailesinin tüm imkânlarından yararlanmıştı. İlk gençlik yıllarında salon yaşantısına

özenen vaktini Beyoğlu'nun eğlence yerlerinde geçiren Refik Halit'in samimi oldukları Yakup Kadri'nin değimiyle 'Aşk-ı Memnu'daki züppe ve hoppa Behlül'ü andıran' halleri vardır. Gazete yaşamına Servet-i Funun ile başlamış, 'kirpi' imzasıyla Tercüman-ı Hakikat, Yeni Mecmua, Vakit, Tavir-i Efkar, Alemdar, Peyam-ı Sabah, Zaman, Aydede, Kalem, Cem gibi gazete ve mizah dergilerinde yazmıştır. O, Milli Mücadele yıllarında devrin siyasi ve sosyal bunalımlarını yaşayan aydınlardan biridir. Kuva-yı Milliye hareketini İttihat ve Terakki fırkasının devamı olarak gören Refik Halit Milli mücadele karşıtı yazıları sebebiyle 1913-18 yılları arasında önce Sinop'a, ardından Çorum, Ankara ve Bilecik'e ardından 9 Kasım 1922'de Beyrut'a sürgüne gönderilmiştir. Dönemin geleneksel konak yaşantısına uygun olarak özel hocalardan eğitim alan yazar Anadolu'yu ve uzak taşra memleketlerini ancak sürgün yıllarında tanıyabilmiştir. Gurbet Hikâyeleri 1930-39 yılları arasında Lübnan-Halep-Beyrut bölgesinde geçen ve yurda dönüşünün ardından Şişli'de yazdığı hatıra niteliğindeki hikâyelerinden oluşmaktadır. Dilde sadeliği savunarak Ziya Paşa'nın takdirini kazanan, Memleket Hikâyeleri'nde Anadolu insanını ustalıkla işleyen- buna bağlı olarak affedilmiştir-yazarın Gurbet Hikâyelerinde taşırayı anlatmaktaki başarısı büyük ölçüde derin gözlemlere ve duru, akıcı bir Türkçeyle yazmasına bağlanabilir.

Taşranın taşrası Arabistan

Nerden bakersak bakalım İstanbul'un gözünde Anadolu taşra; Arabistan taşranın da taşrası konumundadır. Hikâyelerde arka fonda mekân tasvirleri yapılırken yazarın çoğunlukla merkezle taşra karşılaştırması yaptığını görüyoruz. Yazar hikâyelerinde İstanbul'u 'kaldırımları düzgün, sokaklarda çamur ve süprüntü olmayan, musluklarından Kevser suyu akan'(Akrep) bir yer olarak anlatır. Buna karşın Arabistan taşrasının Akdeniz'e bakan yüksek sırtları 'kenarı fıstık çamlarıyla süslenmiş bir ufacık, akçıl, kayalık'(Testi) köyler ile doludur. İçlere gidildikçe 'çiçek açmış, hem yemişlerle donanmış güzel, ıslak bahçeler tüken(ir), zeytinlikler de seyrekleş(ir).(Eskici) İstanbul'dan uzaklaştıkça farklılaşan yalnızca kültür değildir; en basitinden tabiat çehresini değiştirerek sert, kavruk ve ıssız bir hal alır. Bu dünya yalnızca tabiatıyla değil yaşam şartlarıyla da kavganın eksik olmadığı çetin bir yerdir.

Feodalitenin kırılmadığı doğu taşrası, aşiret kavgası derken dev(let)lerin petrol mücadelesi ile günümüze değin gelen bir keşmekeş ortamına sahne olmuştur. İncelediğimiz hikâyelerin büyük bir kısmında gözlemci-anlatıcı güvenliği sağlamak, çoğu kez iki Arap emiri, aşiretleri barıştırmak amacıyla bölgeyi gezer, gördüklerini anlatır. Dolayısıyla okuyucu doğu taşrasının huzursuz çehresini satır aralarında dikkatli bir okumayla yakalayabilir. İkinci olarak, böyle bir atmosferde yaşayan insanlar, elbette tabiatın soyut düşünülemez. Mekânın insan üzerindeki etkisine baktığımızda tabiatın ıslah edilmemiş yüzünün Bedevi yaşamını şekillendiren en önemli etmen olduğunu görürüz. 'Akrep' adlı hikâyede Bedeviler adeta akbaba gibi tasvir edilirler.

'Yere sıralanmış kocaman lengerlerdeki kösele renkli, yarı çiğ, kızgın kokulu ve ekşi deve etlerini; kirli entarili donsuz Bedeviler bir akbaba sürüsü gibi saldırıyorlar, öyle didikleterek, bizi tiksindirerek yiyorlardı.' (Karay 1936: 52)

Ebu Akrep lakaplı Bedevi 'koynundan çıkardığı ve koluna

boynuna, omzuna dizdiği akreplerle anlaşmış vücudu Türk insanı için egzotiktir.' (Aktaş 1988: 70) Egzotik bir başka kahraman da 'Çıban' adlı hikâyede yer alan yazarın 'kâbus geçirirken bile karşılaşmanızı tavsiye etmeyeceğim, altında bir küpü, elinde süpürgesi eksikti' şeklinde tanıttığı sağaltıcı kadındır. Anı niteliğindeki 'Hülle' (Karay 1935) ise ikinci kez Şam'da bulunan anlatıcının hülle amacıyla bilmediği bir eve davet edilişi, bir gece nikâhlı kaldıktan sonra karşılığında hediye edilen saatle uğurlanışının hikâyesidir. Hikâyede adı verilmeyen kadın Arap masallarından çıkmış gibidir, taşranın doğallığı gibi doğal ve güzeldir, taşra gibi yabancı, mahrem ve gizlidir. Kısacası taşranın taşrası Arabistan gerek mekânsal özellikleri gerekse mekânın taşradaki yaşama etkisi bakımından merkezin derinliğini bilmediği bir dünyadır. Burada taşra kendine özgü çöl yaşamının türküsünü söyler.

Taşranın merkez özlemi

Bu başlık altında değerlendireceğimiz ilk hikâye 'İstanbul'dur. Kurgunun isimsiz kahramanları kaderleri İstanbul'dan çok uzağa düşen bir hayat kadını ve bir erkektir. Haftalarca Mezapotamya'da petrol araştırmalarında bulunan mühendisler çölün ücra bir kasabasında lokanta, buzlu içki ve kadın bulabilecekleri bir otelde eğlenmektedirler. İçlerinden biri orada içen bir kadına yaklaşıp sohbet başlar. İkisi de İstanbullu çıkar. Bu unutulmuş diyara gelen iki kahramanın hikâyesi birbirlerinde merak uyandırır. Hikâyede anlatıcı bu mutsuz, memlekete dönemeyeceğini hisseden umutsuz hayat kadınıdır. Sıcaktan, susuz çorak topraklardan ve dilinden anlayacak biriyle konuşamamaktan ve züppe Fransız askerlerden bunalan kadın sürekli içmektedir. İsimsizdir; çünkü herhangi biridir, uzak ve unutulmuş bir coğrafyada silik, yitik bir kahramandır. O an kadına içini döktüren 'Türkçe'yi bilen ve kendisi gibi oraya düşmüş olan bir kader arkadaşı bulabilmesidir. Çünkü erkek kadına İstanbul'u hatırlatır, ağızdan dökülen ana dilden sözcükler memleketi ayağına getirmiştir. Boğaz'ın kadife suyu, ay ışığında kayık sefaları, mehtap, denizin serinliği belleklerde canlanmaya başlar. Baharda açan fulyaları, leylak demetleri, hünapları, kavak incirleriyle Sultansuyu sırtları, akşamüstü kızılbaşan deniz ve Okmeydanı, uzaklarda tütsü kokulu Beyoğlu, ayrı ayrı renklerde tuştan Haliç suları betimlemeleriyle eski İstanbul adeta 'cennet' tasviridir. Çöl taşradır; nasıl susuz ve çoraksa İstanbul o kadar serin ve renklidir. Taşra sessiz, dışlanmış; İstanbul cıvıl cıvıl sokakları, kayık sefalarıyla cümbüşlü bir hayattır, hatta hayatın ta kendisidir. Taşrada bitmeyen yalnızlık içinde kurulan kimi zaman renk ve koku değiştiren, olduğunun dışında düşlerle yoğrulmuş memleket hayalleri adeta cehennemde azaplı bir kulun cennet özlemidir. Şişesindeki toz ise anılara dalışta bir araçtır sadece. Sohbetin sonunda ise bedenlerinin olduğu yere geri dönerler. "İşte" dedi. "Onu bunun için kullanıyorum, gidemediğim İstanbul'a kavuşmak için... Bu benim pasaportumdur." Erkek şişeyi kapdı, dedi ki: "Öyleyse bana da ver...Zira ben de gidemiyorum." (Karay 1936: 94)

Memlekete özlem kapsamında değerlendireceğimiz diğer bir hikâye de "Eskici"dir. Özetle yetim ve öksüz kalan, bakımı için halasının yanına Filistin'in ücra bir kasabasına gönderilen küçük Hasan'ın yalnızlığına, özlemi üzerine kurgulanmış bir anlatıdır bu. Beş yaşında bir çocuk için gemide cankurtaran simitleri, cıvıl cıvıl güvertesi, kalkarken çınlayan tok düdüğü ile ilk başlarda oldukça eğlenceli bir yolculuktur. Derken ana

yurt ağır ağır terk edilir, iklim yalın bir sığağa döner, güverte Küçük Hasan'ın anlamadığı bir dilden konuşan insanlarla dolar. Yazar bu kültürel kopuşu şu satırlarda okuyucuya hissettirir.

“Vapur şuraya buraya uğrayıp bir sürü yolcu bıraktıktan sonra sıcak memleketlere yaklaşınca kendisini bir durgunluk aldı: Kalanlar bilmediği bir dilde konuşuyorlardı ve ona İstanbul'daki gibi 'Hasan gel, Hasan git!' demiyorlardı; ismi değişir gibi olmuştu. Hassen şekline girmişti. 'Taal hun ya Haasen' diyorlardı, yanlarına gidiyordu; 'Ruh ya Hassen' diyorlardı, uzaklaşıyordu.” (Karay 1938:15) Trene bindiği Hayfa'dan itibaren yalnızca iklim ve insanlar değil doğa da çehresini değiştirmiştir. Islak bahçeler, zeytinlikler tükenir; ağaçsız, evsiz göz alabildiğince uzanan düzlüğüyle doğa ıssız, bir o kadar da çirkindir. Kendisini 'Ya aynı, ya habibi' sözleriyle karşılayan halası annesine benzemez, entari üstüne elbise ceket giyen, saçları perçemli başı takkeli çocuklar alışık olduğu arkadaşlarından çok farklıdır. “Şimdi onun da kuşaklı entarisi, ceketini, takkesi, kırmızı merkuruları vardı. Saçlarının ortası, el ayası kadar sıfır makine ile kesilmiş, alnına perçemler uzatılmıştı. Deri gibi sert yayvan tandir ekmeğine alışmıştı; yer sofrasında bunu hem kaşık hem çatal yerine dürümleyerek kullanmayı beceriyordu.” (Karay: 16)

Altın kafesinden çıkarılan Hasan için ait ve alışık olmadığı bu hırçın taşra onu inatla günlerce, haftalarca süren bir suskunluğa iter. 'Deniz altında nefes almamaya çalışan bir adam gibi tıkandığını hisseden' çocuğun bu suskunluğu sessiz bir isyandır aslında. Ve bu sessizliği kıran tek kişi evlerinin önüne gelen İzmitli boyacı olmuştur. Altı aydan beri susan Hasan o an küçük yanakları sevinçten pembe pembe, nefes almadan, tükenmeden konuşur. Her güzel şeyin kısacık olması gibi bu 'memlekete, ana dile kavuşma' anı da kısa sürer.

“Ağlama be, ağlama diyorum sana. Ağlama!” Bunları derken onun da katı, nasırlaşmış yüreği yumuşamış, şişmişti. Önüne geçmeye çalıştı ama yapamadı, kendisini tutamadı; gözlerinin dolduğunu ve sakallarından kayan yaşların, Arabistan sığağıyla yanan kızgın göğsüne bir pınar sızıntısı kadar serin, ürpertici döküldüğünü duydu.”(Karay: 19)

Kısacası; her iki hikâyede yolu bir sebepten dolayı uzaklara düşmüş olan kahramanlar, sıra acısıyla yanarlar. Simgesel bir araç, birer eğretilene olarak düşünebileceğimiz esrar ve geminin her iki hikâyede işlevi, kahramanları buldukları yerden uzaklaştırmaları bakımından benzerdir. Gemi memleketten ayıran, önu sılaya bakan; esrar ise yalnızca memlekete değil hatıralara, belki de hiç olmayan hayallerle canlanan topraklara götüren bir imgedir. Her iki hikâyede taşra, gurbetin diğer adıdır, her haliyle 'toprağımız, bayrağımızın dalgalandığı yer' diye düşünülen değil dışlanan dolayısıyla içinde barınanı dışlayan ve bunaltan bir mekândır.

Taşrada gelenek: taşrada gerilik

'Gelmek' eyleminden türetilen gelenek kelimesini geçmişten geleni bu güne aktaran ve geleceğe taşıyan sosyo-kültürel kodlardır şeklinde tanımlamak mümkündür. Kız alıp vermeden tutun da cenaze törenlerine, hastalıkların iyileştirilmesine sofraya adabına kadar çok geniş bir yelpazede sosyal yaşamımızı düzenleyen gelenekler kolay değişim göstermeyen toplumsal kurallardır. Bu nedenle değişimin en yavaş ve zor yaşandığı taşralarda izlerini

görmek daha kolaydır. Taşra bir bakıma kentlere oranla bu izleri bünyesinde daha derin barındırdığı için mahrumdur, masumdur. Madalyonun diğer yüzüne bakacak olursak gelenek geçmişten getirdiği şeyleri süzmez, kimi zaman batıl, hurafe ve yanlış olan 'gelenek, adet' kimliğine bürünerek yaşamaya devam eder. İşte bu durumda taşra geri kalmışlığın yuvası olur. (Geri kalmışlığı nedeniyle de 'modern' olanın, 'şehir' unvanı alanın ardından gelmeye, gölgesinde yaşamaya ve taklidi olmaya 'mahkûm' olmuştur.) Şüphesiz bu duruma taşralıların zaman zaman bağnazlığa varan muhafazakârlığı, alışkanlıklarını bırakmak/ değiştirmekte yaşadığı ikilemin yanında merkezin (Osmanlı'da saltanat ve halifelik kurumları, modern Türkiye'de Ankara) desteğini yeterince görememesi neden olmuştur.

“Yara” adlı öyküde Sultan Hamit devrinde Suriye'deki çiftliklerin birinde müdürlük yapan anlatıcı silahlı dört Bedeviye bir geceliğine misafir eder. Gelenlerden biri aşiret arasında çıkan çatışmadan dolayı yaralıdır. Yaralı bedevinin tedavisini yaşlı şeyhi yapar: Önce çürük değnek parçasını yoğurt süzülen paçavra ile sarar ardından yarayı çakısıyla keserek kurşunun girdiği yeri parmaklarıyla deşmeye başlar. Bu ilkel ameliyatın ardından yara kızgın zeytinyağı ile dağlanır. “Yara”da şu satırlarda ilginç bir ayrıntı dikkatimizi çekiyor: “Yaralının sırtından entarisini çektiler. Şeyh benden çakımı istedi ve uzun ağzımı açıp birden yaranın içine daldırdı. Bir kavunun bereli, acı yerini oyup nasıl atarsak öyle yaptı. Fakat bu parçanın elyafı bedeninden tamamen ayrılmamıştı ki çektiği zaman çıkmadı; altından lastik bağlara takılıymış gibi çakımın ucundan kayıp tekrar yaradaki yerine girdi. Çekip koparmak lazım gelmişti; hem de epeyce asılarak... Yaralı “Of” bile demedi, sadece şöyle bir omzunu sinek koymuş gibi oynatmıştı. Şeyh buna bile kızdı.”Ayıp” dedi, genç taş kesildi. (Karay 1938: 11)

Bu satırlarda taşralı bir taraftan cahil diğer taraftan ürkek ve sinik haliyle karşımıza çıkıyor. Cahildir çünkü eğitilmesine imkân tanınmamıştır; doğru ya da yanlış 'eskilerden' gördüğünü uygular; ürkektir çünkü geleneksel ve ataerkil bir toplum yapısı içinde büyümekle birlikte çocukluğundan itibaren büyüklerin yanında konuşulmayacağını, büyüklere itiraz edilmeyeceğini duyarak yetişmiştir. Sorgulamayı öğrenmeyen özne için şeyhe itiraz etmek 'Ayıp', 'halife'ye itiraz ise 'Günah'tır. Bu nedenle Allah'a ve halifesine dua eder fakat neden hala geri kaldığını sorgulamaz.

Bu bağlamda değerlendireceğimiz bir başka hikâyeye “Çıban” (Karay 1930) dır. Olaylar Arap topraklarında Yemen valisi ile iki emiri barıştırmak üzere yollara Osmanlı askerinin gözünden anlatılır. Yağmurun üç dört yılda bir düştüğü çölde sular öyle çürümüş, kokuşmuş ve sineklenmiştir ki bu pis suların kalkan sinekler soktuğu yeri çıbana çevirerek frengi gibi dökerler. Asker seyahati sırasında çıbana yakalanır. Tedavisi ise kocakarı usulüdür: Çıbanın başına bağlanan misina hurma yaprağına sarılır. Hasta on gün boyunca kımıldamadan yatmalı hurmaya bağlanan ipi koparmamalıdır. Yakıcı sığağın altında geçirilen uzunca bir zamandan sonra nihayet yaşlı bir kadın çıbanın özünü çıkarır. Sevinçten darbukalar çalınır, Allah'a ve padişaha dua edilir.

Toplumların gerek merkezde gerekse taşrada refah düzeylerinin yükselmesi ekonomik ve sosyal iyileştirmelerin yapılması büyük ölçüde devlet eliyle gerçekleştirilmesi

gereken işlerdir. Ortak tarihimize baktığımızda Arabistan bölgesinde hüküm sürülen 300yıl boyunca saltanatın varlığı han, hamam, kervansaray, cami mimarisıyla sınırlı kalmakla birlikte Osmanlı'nın gözünde Orta Doğu önce dini liderlik için ele geçirilen ardından -özellikle 19.yy'da halifelik makamıyla- gerektiğinde asker toplanılan, vergi alınan bastırılarak elde tutulmaya çalışılan topraklar olmuştur. Hal böyle olunca unutulana taşra kendi gerçeğini 'geleneksel' olan ile sarmaya çalışır. Nitekim söz konusu öykülerde taşranın kaderine terk edilmiş yüzünü belirgin bir şekilde görüyoruz.

Özetle; "Yara" ve "Çıban" derdine çare ararken reçetesini yine kendisinin yazmak zorunda kalan, geleneğe sarıldığı ölçüde de geri kalmışlığın kısılcasına sıkışan taşranın hikâyesidir. Taşranın sorunlar yumağını geleneğin yanlış uygulamaları sebebiyle çözemeyen dahası sorgulamayan; susan, sinen ve sadece bekleyen bir hali vardır.

Gelenek bağlamında ele aldığımız son öykü olan 'Hülle', Şam'da yabancı olan erkek öznenin gözünden işlenmiştir. Yabancı, Şam'da yatacak yer ararken bir kadına rast gelir ve kadın kendisine düğünsüz dermaksız, gizli bir nikah teklifinde bulunur. 'Hayırlı bir iş' sözüyle ikna edilen yabancıyla nikahın kıyılacağı eve giderler. 'Hülle' amacıyla yüzünü peçesinin altından görebildiği bir kadınla nikahlanır. Sabahın ilk saatlerinde ise tek gecelik zevcesini boşayarak o gecenin hatırası olan köstekli bir saat işle Şam'dan ayrılır. Şeriat hükümlerinin var olduğu toplumlarda uzun zaman uygulana gelen hülle geleneği üzerine kurulmuştur; temelde yatan problem ise taşrada kadının toplumsal ve şeriat kurallarına uygun rolleri bir erkekte/kocadan daha fazla üstlenmek zorunda oluşudur. Taşra, sakinlerine sunduğu olanakların darlığı nedeniyle, hayatları hapis hayatına dönüştürme potansiyeli yüksek bir yerdir. Taşra ondan uzaklaşılacağına güzel kalabilen bir mekânken içinde yaşayanlar için cezaevini andırması, taşra söylemine yansımıştır. Uzaktan sevilmesi mümkün olan bir yerdir taşra; ayrıca kadınlar için daha 'despot' bir taşra hayatı geçerlidir (Çur, 2005: 120) Taşra bir gardiyan gibi mahkûmlarını da mekânsal olarak kendini de seçeneksizliklerle ve kabullendirmelerle kuşatarak hapis hane metaforu ile değerlendirilebilmektedir. Kadınlar için bu hapis hane ağırlaştırılmış koşullarından kurtulmanın tek imkânı da evlilik gibidir. Taşrada yaşamaktan kurtulamayan her kadın için toplumun biçtiği bir yoldur evlilik; bu nedenle 'kadının yeri evidir' sözüyle şekillenen muhafazakar görüş toplumsal bir gerçeğe dönüşmektedir. Bu görüş bağlamında kadın çarşının, sokağın da yabancı ve misafiri konumundadır. Örtünme de burada dini nedenlere ek olarak gündeme gelir. Örtü, yabancı erkeklere karşı daha rahat gezebilmeyi sağlar (Çur 2005: 122-128). Taşrada kadını kısaca alarak, kendisine yüklenen kimliğe kadınların uymasına hizmet eden en önemli mekanizma dedikodu mekanizmasıdır. Herkes herkesi tanıdığı için, olayların söz düzeyinde yayılması anlık bir işittir. Bu nedenle taşralı kadına temkinlilik aşılanır. (Zengin 2007: 309) Nitekim öyküde hülle için bir yabancı seçilmesinin asıl nedeni budur. Kadın kimsenin tanımadığı biriyle nikahlı kalarak hem dedikodu ihtimalinden kurtulmuş hem de geleneğin evliliğin tekrarı için kadına zorunlu koştuğu bir uygulamayı yerine getirebilmiştir. Dedikoduya sebep olabilecek yabancı bir erkeği eve almak davranışıyla ve hülleyle gerçekleştirmek zorunluluğu gibi mantıkça birbiriyeli çelişen iki durumda sıkışan ise kadındır.

Taşranın masumiyeti; taşranın isyanı

Refik Halit'in 39'da yazdığı 'Fener' de olaylar Lübnan'da geçer. Beni Hama aşiretinden Ebu Ali'nin kırk yedi yıllık ömründe yolu ilk kez bir kasabaya düşmüştür. Kasabanın günlük kalabalığına ve bolluğuna hayran kalan E.Ali Süryani bir çerçiciden acibe (ışıklı kutu)satın alır. Kutunun sürmesi çekildiğinde ampul yanarak içinden bir ışık huzmesi süzülür. Buna hayran kalan E.Ali başında feneri Fırat nehri derken çözümlü geçerek köyüne varır. Gel zaman git zaman kutudan ışık yayılmaz olur. E.Ali çareyi anlatıcıya başvurmakta bulmuştur. Hikâyeyi baştan sona dinleyen anlatıcı fark ettirmeden kayan pili kâğıt ile sıkıştırır. E. Ali içine tılsım koyulduğunu zannederek geri döner.

Şüphesiz E.Ali şehirde var olan 'medenilik' vasıflarından uzak bir yerde yaşayan, dolayısıyla tüm bu medeni yaşamdan mahrum olan bir taşralı tipidir. Merkezin şartlarından yoksun olma, şehre ve şehre ait olan her şeye merakı beraberinde getirir. Nitekim E.Ali'ye acibeyi satın alırdan da bu merak duygusudur. Taşralı her "merak ettiği sahiplenecek olanı, ama onunla özdeşleşme arzusundan da vazgeçemeyeceğinden, bu kez onu taklit etmekten, ona öykünmekten başka bir şey elinden gelmemektedir. Merak ettiğiyle şu yada bu şekilde yüzleşince de hayret eder. Şaşırır ve şaşırır." (Pekdemir 2006: 88) E.Ali'nin acibeyi başında taşıyarak Fırat'ı aşması, ışıklı kutuya olan şaşkınlığından olmakla beraber, okuyucuyu şaşırır, tebessüm ettirir. E.Ali'nin bir daha yanına uğramamasını padişaha duada kusur ettiğini, bu nedenle kabahati kendinde bulduğuna yorumlayan Refik Halit'in tavrı tebessümden fazlasıdır. "Haddine mi düşmüş? Kızıverirsem kendisini değil, şeyhini bile kırk katırın kuyruğuna bağlatır, masallardaki gibi kırk parça ederdim."(Karay 1939:36) mısraları merkezin taşranın masumiyetine karşılık takındığı alaycı tavrın bir neticesidir.

Peki taşra gerçekten masum mudur, yoksa merakını, şaşkınlığını ve doğallığını merkez masumiyet olarak mı yorumlar? Hepimizin de bildiği gibi tarihte Osmanlı'ya karşı son gülen Arabistan coğrafyası olmuştur. Kimi araştırmacılara göre 19.yy'da evrensel algı haline gelen ulusalcılık, Türk milliyetçiliği gibi fikirler sebebiyle Araplar da kendi yönlerini çizmek durumunda kalmışlardır. Kimilerine göre ise ayrılıkçı Arap hareketleri zaten uzun yıllardan beri görülmektedir. Abdülhamit'in hilafet makamını siyasi bir araç olarak kullanması bu süreci yavaşlatmış ama önleyememiştir. Her iki görüşün de yerinde sebepleri olmakla birlikte hepimizin kabul ettiği şey bu çözümlü süreçte İngilizlerin baskın rolüdür.

Antikacı (Karay 1939) adlı öyküde anlatıcı-yazar Şeyh Efgani'nin dükkânını dolaşan Fransız arkadaşıyla birlikte. Fransız ibriklere bakarken antikacının mavi gözleri, açık teni yazarın dikkatini çeker. Afganistan'ın dağlık bölgelerinden geldiğini ve her defasında Afganlı olduğunu vurgulayan Şeyhin halleri huzursuzdur. Yıllar sonra Kudüs'te bir otele gördüğü yüz ile yazarın sezgileri doğrulanır. İçeriye giren İngiliz subaylarından biri de Şeyh'in ta kendisidir. Lavrens'te (Karay 1936) ise yaşlı bir falcının kehaneti, Lavrens'le ahablık etmiş bedevilerin ağzından aktarılır. Tüm bu hikâyeler İngilizlerin ne denli bedevi yaşamını içine sokulduklarının bir işaretidir. İngiliz subay Şeyh kılığında taşra yaşamını gözlemler, Lavrens Aneze, Şammar, Mevali, Hadidi gibi göçmen yada yerleşik tüm Arap aşiretlerini gezer. Her gün biraz daha Arapça bilerek, Arap kültürünü,

masallarını, türkülerini öğrenerek geri döner. Osmanlı aydını harita üzerindeki varlığıyla yetinip taşralının masumiyetini ince bir alayla karşılarken, ‘medeniyet!’ götürenler sonradan çıkacak yangınları körüklemek için orada bulunur, taşra yaşamını ve insanını tanır.

Taşrada isyan bağlamında değerlendireceğimiz hikâyelerden biri de ‘Dişçi’dir. (Karay 1938) Anlatıcı, Suriye’den kalkan cephanesiz, aç ve susuz kalmış darmadağın bir orduda ciğerine kurşun yemiş bir başçavuştur. Lebüvve Boğazi’ndan geçip Anadolu’ya geçmek niyetindedirler. Ancak bedeviler önlerini keser. Askerlerin canlarından başka verecekleri kalmamıştır. Bitkin ve umutsuzca teslim olurlar. Para edecek her türden şeyi alan Bedeviler çavuşun ağzındaki altın dişi söker, diğerlerini öldürerek kaçarlar. Öldü sandıkları başçavuş ise sonradan köylere saldıran tüm bedevilerin dişlerini sökerek alır. Artık adı dişçidir.

Zincir’de ise Arapların Osmanlı kimliğinden koptuktan sonra içine düştükleri şaşkınlık ve çaresizlik, azılı bir köpeğin düştüğü gülünç durumla simgeleştirilir. ‘Bu azılı köpek kendisiyle susu diye alay edenlere, zincirini koparsa neler yapar’ diye düşünen yazarın bir gün korktuğu başına gelir, susu zincirini koparıp sokaklara fırlar. Ne var ki yazarın korkusu boşunadır; çünkü köpek daha azılı köpeklere rastlamış, el sillesi yiyerek Hanyayı Konya’yı öğrenmiştir. Sonradan bağısız dolaştığı halde usluca yürür, ‘Susu’ diye alay edenlere dalgın ve düşünceli bakar. “Eminim ki Juju’nun gözlerinden ara sıra, uzak, şanlı bir hatıra gibi bu zincir geçiyor, köpek zincirini arıyordu.”(Karay 1935: 41) diyen yazar hüriyetin eskisi kadar arzulan, cazibeli bir şey olmadığını gören Arapların durumunu anlatır. Zincir hür olmanın, merkezin yaptığı gibi kendi göbek bağı kesmenin önünde engel olmakla birlikte, taşranın merkeze duyduğu özentiği arıttırır. Zincirin kopmasıyla yani taşranın

merkezin içinden ayrışmasıyla mihengini kaybeder. Çünkü taşra merkezin sahip olduklarından yoksun olması sebebiyle kendisi kalamaz; merkezleşmeye yada herhangi bir merkeze tekrar bağlanmaya mahkumdur.

Refik Halit Karay ‘Gurbet Hikayeleri’nde Türk aydınının taşra sorunsalını, taşra ile özellikle Arap coğrafyasıyla iktidar arasındaki ilişkiyi dikkatli bir gözlemlerle ele almıştır. Yazarın ikinci sürgün döneminde bulunduğu bu coğrafyada anlatıcının taşra üzerine yargıları ve kurgu merkez bakış açısıyladır. Bu nedenle Gurbet Hikayeleri 20.yy başındaki Türk aydınının Osmanlı topraklarından kopan son millet olan Arap kavimlerine karşı tavrını da ortaya koyan, bir ‘devri’ yansıtan hikâyelerdir.

KAYNAKÇA

Aktaş, Şerif (1986), Refik Halit Karay, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Alkan, A. Turan (2006), ‘Memleketin Taşra Hali’, Taşraya Bakmak (Ed.Tanıl Bora) İstanbul: İletişim Yayınları

Arslandaş, Bayram (2003), Refik Halit ve Milli Mücadele, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bulut, Diler (2007), Türk Edebiyatında Taşra, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çur, Arzu (2006), ‘Taşranın Yurtsuzları: Kadınlar’, Taşraya Bakmak (Ed.Tanıl Bora) İstanbul: İletişim Yayınları
Narlı, Mehmet (2009), Saklı Bir Hakikat Tasarımı Olarak Taşrayı Yeniden Düşünmek, İstanbul: Bilim Sanat Vakfı
Karay, Refik Halit (1936), Gurbet Hikâyeleri, İstanbul.